

การบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต
ของผู้ต้องขังในเรือนจำ จังหวัดนนทบุรี*
INTEGRATING BUDDHIST PRINCIPLES FOR QUALITY OF LIFE
DEVELOPMENT OF INMATES IN PRISONS
IN NONGTHABURI PROVINCE

วราพร องคะลอย, เกียรติศักดิ์ สุขเหลืออง, บุญทัน ดอกไธสง
Waraporn Ongkaloy, Kiattisak Suklueang, Boonton Dockthaisong
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Corresponding Author E-mail: Waraporn.ongkaloy@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำจังหวัดนนทบุรี ดำเนินการตามระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมวิธี

ผลการวิจัยพบว่า 1. การพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=3.71$) และเรียงลำดับตามค่าเฉลี่ยได้ดังนี้ การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านร่างกาย รองลงมาคือ การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านสติปัญญา และการพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านอารมณ์ การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านสังคม ตามลำดับ 2. โมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุของการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำจังหวัดนนทบุรี พบว่า สภาพแวดล้อมในเรือนจำ กิจกรรมส่งเสริมคุณภาพชีวิตผู้ต้องขัง หลักไตรสิกขา พบว่ามีอิทธิพลทางตรง อิทธิพลทางอ้อม และอิทธิพลรวม ส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 3. รูปแบบการบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขัง ประกอบด้วย การพัฒนาคุณภาพชีวิต 4 ด้าน คือ การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านร่างกาย การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านอารมณ์ การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านสังคม และการพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านสติปัญญา ซึ่งการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำดังกล่าวนำมาบูรณาการกับ “หลักไตรสิกขา” 3 ด้านคือ 1) ศีล (ด้านพฤติกรรม) ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบทั้งกาย วาจา ใจ 2) สมาธิ (ด้านจิตใจ) ปฏิบัติตามหลักศาสนา ฝึกสมาธิ ฟังธรรม ไหว้พระ สวดมนต์ 3) ปัญญา (ด้านองค์ความรู้) แสวงหาความรู้ทั้งวิชาชีพ และวิชาชีวิต

คำสำคัญ: การบูรณาการ; หลักพุทธธรรม; การพัฒนาคุณภาพชีวิต; ผู้ต้องขัง

Abstract

Objectives of this research papers were to study the integration of Buddhist principles for improving the quality of life of prison inmates in Nonthaburi Province. conducted according to the mixed research methods.

The results of the research were as follows: 1. The improvement of the quality of life of prison inmates, by overall, was at a high level ($\bar{X}=3.71$) and sorted by order of means were as follows: the improvement of quality of life regarding physical condition, intellectuals, emotion and social quality accordingly, 2. The causal relationship model of the improvement of the quality of life of prison inmates in Nonthaburi Province was found that the prison environment activities promoting the quality of life of inmates under the *Tisikkha* principle was found that there was a direct, indirect and total influence that affected the improvement of the quality of life of prison inmates at statistically significant level of 01, 3. The model of the integration of Buddhist principles for the development of the inmates' quality of life consisted of 4 aspects of quality of life development: physical quality of life development; improving emotional quality of life, social quality of life development and improving the quality of life intellectually. The improvement of the quality of life of inmates that was integrated with the "tisikkha" consisted of three aspects: 1) morality (behavior), good practice, proper practice of body, speech, and mind; 2) concentration (mind), adherence to religious principles, practice meditation, listen to the Dhamma, pay homage to the Buddha, and chant; 3) Wisdom (cognitive aspects). seeking knowledge both professionally and in life.

Keyword: Integrating; Buddhist Principle; Quality of Life Development; Prisons

บทนำ

การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังในประเทศไทยได้เริ่มพัฒนาอย่างเป็นรูปธรรมในภายหลังที่ประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงสู่ระบบการปกครองมาสู่ระบอบประชาธิปไตยในปี พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา ซึ่งรัฐบาลสมัยนั้นได้ตระหนักถึงภารกิจของงานราชทัณฑ์ จึงได้มีการประกาศใช้ พ.ร.บ. ราชทัณฑ์ 2479 ซึ่งเป็นกฎหมายที่กรมราชทัณฑ์ยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติงานและยังมีกฎหมายอื่น ๆ เช่น กฎกระทรวง ระเบียบ ข้อบังคับที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งข้อกำหนดขององค์การสหประชาชาติ อาทิ กฎมาตรฐานขั้นต่ำขององค์การสหประชาชาติ ในการปฏิบัติ ต่อผู้ ต้อง ขัง (Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners: SMR) ต่อมาได้มีการประกาศใช้ พ.ร.บ. ราชทัณฑ์ 2560 สืบเนื่องจาก พ.ร.บ. ราชทัณฑ์ 2479 ได้ใช้บังคับมาเป็นเวลานาน ซึ่งมีบทบัญญัติบางประการ ไม่สอดคล้องกับนโยบายทางอาญา ประกอบกับมีกฎหมายและกฎเกณฑ์ในระดับสากลที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังประเภทต่างๆ ซึ่งการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ไม่มีบทบัญญัติไว้ใน พ.ร.บ. ดังกล่าวส่งผลให้การดำเนินการไม่สอดคล้องตามมาตรฐานสากล อาทิ ข้อกำหนดมาตรฐานขั้นต่ำขององค์การสหประชาชาติในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง เป็นต้น (ภัทรวรรณ ทองใหญ่, 2561)

จากสถานการณ์ผู้ต้องขังในเรือนจำของประเทศไทยระบุว่า ประเทศไทยมีจำนวนผู้ต้องขังในเรือนจำและทัณฑสถานทั่วประเทศทั้งหมด 381,454 คน เป็นชาย จำนวน 333,311 ราย เป็นหญิง จำนวน 48,143 คน สำหรับจำนวนผู้ต้องขังในเรือนจำของไทยทั้งหมดนั้นเป็นนักโทษเด็ดขาด จำนวน 315,495 ราย ผู้ต้องขังระหว่างดำเนินคดี อุทธรณ์ ฎีกา ใต้สวน พิจารณา สอบสวน จำนวน 64,248 ราย เยาวชนที่ฝากขัง 31 ราย ผู้ถูกกักกัน 34 ราย และผู้ต้องกักขัง 1,646 ราย อย่างไรก็ตามหลักมาตรฐานสากล (UNOPS Technical guidance for prison planning) ได้กล่าวถึงอัตราส่วนระหว่างเจ้าหน้าที่และผู้ต้องขังที่เหมาะสมคือ เจ้าหน้าที่ 1 คน ต่อผู้ต้องขัง 5 คน จำนวนผู้ต้องขังชายในประเทศไทยปัจจุบันมีจำนวน 333,311 คน จึงควรมีข้าราชการปฏิบัติหน้าที่ ณ เรือนจำ/ทัณฑสถาน จำนวน 66,662 คน แต่อัตรากำลังของข้าราชการปฏิบัติหน้าที่ ณ เรือนจำ/ทัณฑสถานของประเทศไทยในปัจจุบันมีจำนวน 12,648 คน ทำให้เจ้าหน้าที่ 1 คนต้องควบคุมดูแลผู้ต้องขังชาย 26 คน จึงเกิดเป็นปัญหาผู้ต้องขังล้นเรือนจำ ส่งผลกระทบต่อการจัดสวัสดิการ และการแก้ไขฟื้นฟูพฤติกรรมนิสัยของผู้ต้องขัง ปัญหาผู้ต้องขังล้นเรือนจำมีสาเหตุมาจากการใช้กฎหมายอาญามากเกินความจำเป็น การใช้มาตรการทางอาญาและการบังคับใช้โทษจำคุกกับผู้กระทำความผิดเกี่ยวกับยาเสพติดและการถูกควบคุมตัวในระหว่างพิจารณาคดีผู้ต้องขังล้นเรือนจำจึงเป็นปัญหาสำคัญที่ต้องได้รับการแก้ไขอย่างเร่งด่วน ซึ่งแนวทางแก้ไขปัญหามีหลายวิธี เช่น การปรับปรุงการใช้กฎหมายอาญาให้เหมาะสม การใช้

มาตรการทางเลือกแทนการจำคุก การใช้กำไลอิเล็กทรอนิกส์ (EM) ในการควบคุมผู้ต้องขัง และการใช้มาตรการลดทอนความเป็นอาชญากรรมในคดีอาชญากรรมเป็นต้น (ฐานเศรษฐกิจ, 2564)

สำหรับเรือนจำจังหวัดนนทบุรี มีอำนาจในการควบคุมผู้ต้องขังเด็ดขาด กำหนดโทษจำคุกไม่เกิน 15 ปี รองรับผู้ต้องขังได้คิดจากพื้นที่ ที่ใช้ในการหลับนอน 793 คน (1 ตารางเมตร / 1 คน) ปัจจุบันมีผู้ต้องขัง จำนวน 2,900 คน อัตรากำลังเจ้าหน้าที่ ปี 2562 จำนวน 84 คน เฉลี่ยแล้วเจ้าหน้าที่ 1 คนต้องดูแลผู้ต้องขังประมาณ 35 คน (เรือนจำจังหวัดนนทบุรี, 2564) ซึ่งห่างจากหลักมาตรฐานสากล (UNOPS Technical guidance for prison planning) ที่กำหนดอัตราส่วนระหว่างเจ้าหน้าที่และผู้ต้องขังที่เหมาะสมคือ เจ้าหน้าที่ 1 คน ต่อผู้ต้องขัง 5 คน ทำให้เกิดปัญหาผู้ต้องขังล้นเรือนจำ ส่งผลกระทบต่อการจัดสวัสดิการและการพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งสุขภาพกายและสุขภาพจิต ปัจจุบันเรือนจำจังหวัดนนทบุรี ให้ความสำคัญของงานด้านการพัฒนาพฤติกรรมนิสัยผู้ต้องขัง เพื่อคืนคนดีมีคุณค่าสู่สังคม ควบคู่กับการควบคุมและแก้ไข โดยใช้กระบวนการแก้ไขฟื้นฟูและเป็นการพัฒนาทั้งในด้านร่างกาย จิตใจ และสังคม ซึ่งกีฬาถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้ต้องขัง ซึ่งการเล่นกีฬาเปรียบเสมือนการจำลองสถานการณ์ในชีวิตจริง ที่มีทั้งความสุข สมหวัง ผิดหวัง มีทั้งชัยชนะและความพ่ายแพ้ ที่ทุกคนต้องปรับตัวและยอมรับให้ได้ รวมถึงทักษะการวางแผน การเคารพในกฎและกติกา เช่นเดียวกับสังคมภายนอกที่มีกฎหมายเป็นกรอบในการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะสิ่งสำคัญที่สุดคือ กีฬาจะช่วยส่งเสริมให้ผู้เล่นมีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรงพร้อมพัฒนาตนเองในด้านอื่น ๆ อีกด้วย (เรือนจำจังหวัดนนทบุรี, 2564) นอกจากนี้การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เข้ามาบูรณาการกับการจัดการดูแลผู้ต้องขังจะสามารถทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้นได้ ลดความแออัดในเรือนจำ สร้างทักษะอาชีพก่อนคืนคนดี มีคุณภาพสู่สังคม

จากเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้นนั้นทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาเกี่ยวกับ “การบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำจังหวัดนนทบุรี” เพราะที่ผ่านมาการศึกษาวิจัยในลักษณะของการเปรียบเทียบคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังแยกตามปัจจัยต่าง ๆ เท่านั้น การศึกษาครั้งนี้จะมีความแตกต่างออกไปโดยจะนำรูปแบบการวิเคราะห์สมการโครงสร้างเข้ามาใช้ในการศึกษาและจะได้นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาบูรณาการกับศาสตร์อื่น ๆ เพื่อให้เห็นถึงแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำ จังหวัดนนทบุรี โดยจะศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยแวดล้อมในเรือนจำและกิจกรรมส่งเสริมคุณภาพชีวิตว่ามีอิทธิพลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังหรือไม่ และบูรณาการหลักไตรสิกขา ซึ่งเป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาว่ามีอิทธิพลทางตรงต่อการพัฒนา

คุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังด้วยหรือไม่ ผลจากการศึกษาครั้งนี้จะทำให้ได้องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับรูปแบบการบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำจังหวัดนนทบุรี และเรือนจำอื่น ๆ สามารถนำองค์ความรู้ไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ อันเป็นพื้นฐานสำหรับการศึกษาวิจัยเชิงลึก และการพัฒนาผู้ต้องขังให้มีสุขภาพกาย สุขภาพจิตที่เข้มแข็ง สามารถออกไปสู่สังคมได้อย่างภาคภูมิใจ และไม่กลับไปทำผิดซ้ำอีกต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำจังหวัดนนทบุรี
2. เพื่อศึกษาโมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุของการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำจังหวัดนนทบุรี
3. เพื่อนำเสนอรูปแบบการบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำจังหวัดนนทบุรี

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบของการวิจัย ผู้วิจัยได้กำหนดรูปแบบการวิจัยโดยใช้การวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Methods Research) มีทั้งการวิจัยเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพมุ่งเน้นการวิเคราะห์ในเชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) มีแบบแผนการวิจัยแบบกลุ่มเดียวศึกษาสภาวะการณ์โดยไม่มีการทดลอง

2. ประชากร กลุ่มตัวอย่างและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

2.1) ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ ผู้ต้องขังในเรือนจำจังหวัดนนทบุรี จำนวน 2,900 คน (เรือนจำจังหวัดนนทบุรี, 2564)

2.2) กลุ่มตัวอย่าง กำหนดขนาดตัวอย่างตามกฎอัตราส่วนระหว่างหน่วยตัวอย่างและจำนวนพารามิเตอร์หรือ ตัวแปร ไว้เป็น 1 พารามิเตอร์ ใช้ตัวอย่าง 10-20 ตัวอย่าง จากกรอบแนวคิดการวิจัยพบว่ามีค่าพารามิเตอร์ที่ต้องประมาณภายใต้โมเดลอิสระทั้งหมด 37 พารามิเตอร์ ใช้เส้นพารามิเตอร์ละ 10 ตัวอย่างเท่ากับ $37 \times 10 = 370$ ตัวอย่าง

2.3) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้วิจัยทำการสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้ให้ข้อมูลสำคัญประกอบด้วย ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ จำนวน 5 คน ผู้ต้องขังชาย จำนวน 4 คน ผู้ต้องขังหญิง จำนวน 4 คน นักวิชาการด้านรัฐประศาสนศาสตร์ จำนวน 3 คน นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา จำนวน 2 รูปหรือคน รวม 18 รูปหรือคน

3. เครื่องมือที่ใช้การวิจัย ในการวิจัยเชิงปริมาณใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือแบ่งเป็น 5 ส่วน ประกอบด้วย 1) ปัจจัยส่วนบุคคล 2) ด้านสภาพแวดล้อมในเรือนจำ 3) กิจกรรมส่งเสริมคุณภาพชีวิตผู้ต้องขัง 4) หลักสูตรศึกษา และ 5) การพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำ ในการวิจัยเชิงคุณภาพใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างเป็นเครื่องมือ โดยการสัมภาษณ์ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

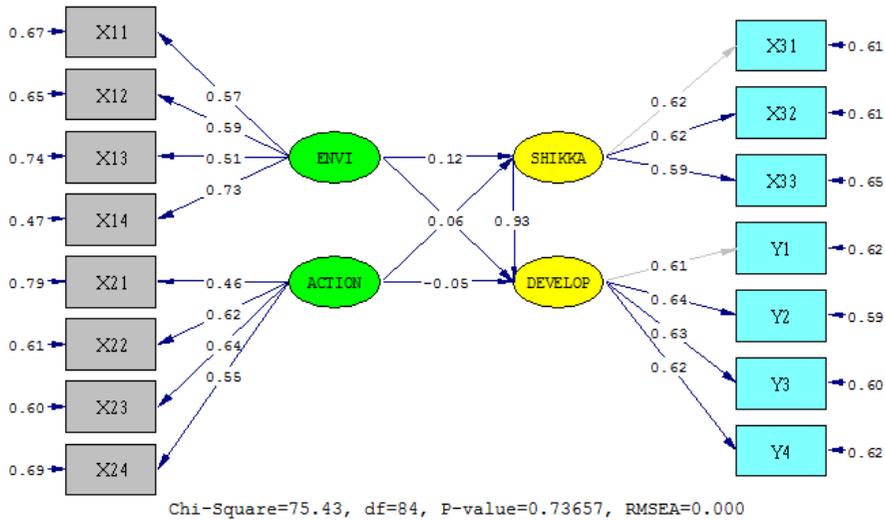
4. การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิจัยเชิงปริมาณเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ต้องขังในเรือนจำจังหวัดนนทบุรี จำนวน 370 คน และการวิจัยเชิงคุณภาพเก็บข้อมูลกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 18 รูปหรือคน และสนทนากลุ่มเฉพาะ 9 รูปหรือคน

5. การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา โดยใช้ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) การวิเคราะห์สหสัมพันธ์ การวิเคราะห์ปัจจัยเชิงสำรวจ (Exploratory Factor Analysis: EFA) และโมเดลสมการโครงสร้าง (Structural Equation Modeling: SEM) ด้วยโปรแกรมสำเร็จรูปทางสถิติ และศึกษาภาคสนามด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อยืนยันผลการศึกษาเชิงปริมาณจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 การพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำ ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มตัวอย่างมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำ โดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X}=3.71$, S.D.=0.856) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่าอยู่ในระดับปานกลางทุกด้านโดยเรียงลำดับตามค่าเฉลี่ยได้ดังนี้ การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านร่างกาย ($\bar{X}=3.21$) รองลงมาคือ การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านสติปัญญา ($\bar{X}=3.16$) การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านอารมณ์ ($\bar{X}=3.15$) การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านสังคม ($\bar{X}=3.15$) ตามลำดับ

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 โมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุของการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำจังหวัดนนทบุรี พบผลการศึกษาดังนี้

จากการทดสอบเกี่ยวกับการตรวจสอบความสอดคล้องกลมกลืนของโมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำจังหวัดนนทบุรี ที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้นกับข้อมูลเชิงประจักษ์หลังปรับโมเดลการวิจัย สามารถสรุปเป็นตารางผลการศึกษาได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 ค่าสถิติผลการวิเคราะห์อิทธิพลของตัวแปรในโมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำจังหวัดนนทบุรี ที่มีหลักไตรสิกขาเป็นตัวแปรส่งผ่าน

ตัวแปรเหตุ	SHIKKA			DEVELOP		
	TE	IE	DE	TE	IE	DE
ENVI	0.12 (0.13)	-	0.12 (0.13)	0.17 (0.13)	0.11 (0.13)	0.06 (0.12)
ACTION	0.81** (0.14)	-	0.81** (0.14)	0.70* (0.34)	0.75* (0.34)	-0.05 (0.35)
SHIKKA	-	-	-	0.93** (0.37)	-	0.93** (0.37)

ค่าสถิติ Chi-Square = 124.80, df = 103, GFI = 0.97, AGFI = 0.95, RMSEA = 0.022

สมการโครงสร้างของตัวแปร	SHIKKA	DEVELOP
R ²	0.81	0.87

เมทริกซ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร				
ตัวแปรแฝง	SHIKKA	DEVELOP	ENVI	ACTION
SHIKKA	1.00			
DEVELOP	0.93	1.00		
ENVI	0.72	0.70	1.00	
ACTION	0.90	0.83	0.74	1.00

หมายเหตุ : ตัวเลขในวงเล็บคือค่าความคลาดเคลื่อนมาตรฐาน, **p < .01, *p < .05

TE = ผลรวมอิทธิพล   IE = อิทธิพลทางอ้อม   DE = อิทธิพลทางตรง

จากตารางที่ 1 พบว่า ค่าสัมประสิทธิ์การพยากรณ์ (R^2) ของสมการโครงสร้างตัวแปรแฝงภายในพบว่า มีค่าเท่ากับ 0.81 แสดงว่าตัวแปรในโมเดลคือ สภาพแวดล้อมในเรือนจำ (ENVI) และกิจกรรมส่งเสริมคุณภาพชีวิตผู้ต้องขัง (ACTION) สามารถอธิบายความแปรปรวนของหลักไตรสิกขา (SHIKKA) ได้ร้อยละ 81 และยังพบว่าสมการโครงสร้างตัวแปรแฝงภายในมีค่าเท่ากับ 0.87 แสดงว่าตัวแปรในโมเดลคือ สภาพแวดล้อมในเรือนจำ (ENVI) กิจกรรมส่งเสริมคุณภาพชีวิตผู้ต้องขัง (ACTION) และหลักไตรสิกขา (SHIKKA) สามารถอธิบายความแปรปรวนของการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำ (DEVELOP) ได้ร้อยละ 87 และพิจารณาอิทธิพลทางตรงและทางอ้อมได้ดังนี้

1) สภาพแวดล้อมในเรือนจำ เมื่อพิจารณาอิทธิพลทางตรงและทางอ้อมระหว่างตัวแปรในโมเดลพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมในเรือนจำ (ENVI) กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำ (DEVELOP) ขนาดความสัมพันธ์เท่ากับ 0.70 แยกเป็นอิทธิพลทางตรง 0.06 เป็นอิทธิพลทางอ้อม 0.11 และเป็นอิทธิพลรวม 0.17 โดยที่อิทธิพลทางตรง ทางอ้อม และอิทธิพลรวมไม่ได้ส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำ หมายความว่า สภาพแวดล้อมในเรือนจำ ซึ่งประกอบด้วย น้ำ การสุขาภิบาล สุขอนามัย ที่อยู่อาศัย ไม่ได้ส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำจังหวัดนนทบุรีเลยจากผลการศึกษาครั้งนี้

2) กิจกรรมส่งเสริมคุณภาพชีวิตผู้ต้องขัง เมื่อพิจารณาอิทธิพลทางตรงและทางอ้อมระหว่างตัวแปรในโมเดลพบว่า กิจกรรมส่งเสริมคุณภาพชีวิตผู้ต้องขัง (ACTION) กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำ (DEVELOP) ขนาดความสัมพันธ์เท่ากับ 0.83 แยกเป็นอิทธิพลทางตรง -0.05 เป็นอิทธิพลทางอ้อม 0.75 และเป็นอิทธิพลรวม 0.70 โดยที่อิทธิพลทางอ้อม และอิทธิพลรวมส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำ (DEVELOP) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 หมายความว่า กิจกรรมส่งเสริมคุณภาพชีวิตผู้ต้องขัง ซึ่งประกอบด้วย ศิลปะ ดนตรี กีฬา อาชีพ ทำให้คุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังดีขึ้นโดยการอาศัยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาควบคู่กันไปด้วย นั่นก็คือมีทั้งการสร้างกิจกรรมทางสันตนาการและทางธรรมควบคู่กันไปด้วย

3) หลักไตรสิกขา เมื่อพิจารณาอิทธิพลทางตรงระหว่างตัวแปรในโมเดลพบว่า หลักไตรสิกขา (SHIKKA) กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำ (DEVELOP) ขนาดความสัมพันธ์เท่ากับ 0.93 แยกเป็นอิทธิพลทางตรง 0.93 และเป็นอิทธิพลรวม 0.93 โดยที่อิทธิพลทางตรง และอิทธิพลรวมส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำ (DEVELOP) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 หมายความว่า หลักไตรสิกขา ซึ่งประกอบด้วย ศิล(ด้านพฤติกรรม) สมานิ(ด้านจิตใจ) ปัญญา(ด้านองค์ความรู้) ทำให้คุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังดีขึ้นอย่างแน่นอน

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 รูปแบบการบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขัง ประกอบด้วย การพัฒนาคุณภาพชีวิต 4 ด้าน คือ การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านร่างกาย การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านอารมณ์ การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านสังคม และการพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านสติปัญญา ซึ่งการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำดังกล่าวนำมาบูรณาการกับ “หลักไตรสิกขา” 3 ด้านคือ 1) ศีล (ด้านพฤติกรรม) ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบทั้งกาย วาจา ใจ 2) สมาธิ (ด้านจิตใจ) ปฏิบัติตามหลักศาสนา ผีกสมาธิ ฟังธรรม ไหว้พระ สวดมนต์ 3) ปัญญา (ด้านองค์ความรู้) แสวงหาความรู้ ทั้งวิชาชีพ และวิชาชีพ

อภิปรายผลการวิจัย

จากวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 สามารถอภิปรายผลได้ดังนี้ การพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำ ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มตัวอย่างมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำโดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X}=3.71$) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่าอยู่ในระดับปานกลางทุกด้านโดยเรียงลำดับตามค่าเฉลี่ยได้ดังนี้ การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านร่างกาย รองลงมาคือ การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านสติปัญญา การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านอารมณ์ และการพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านสังคม ตามลำดับ สอดคล้องกับงานวิจัยของ รณกรณ์ เอกฉันท (2558) ที่พบว่า ตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตด้านสุขภาพของผู้ต้องขังจากการได้รับบริการสุขภาพในเรือนจำ มี 4 องค์ประกอบหลัก ได้แก่ 1. องค์ประกอบด้านโครงสร้างหน่วยบริการสุขภาพในเรือนจำ 2. องค์ประกอบด้านการบริหารจัดการระบบบริการสุขภาพในเรือนจำ 3. องค์ประกอบด้านกระบวนการให้บริการสุขภาพในเรือนจำ และ 4. องค์ประกอบด้านผลลัพธ์การให้บริการสุขภาพในเรือนจำ

จากวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 สามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

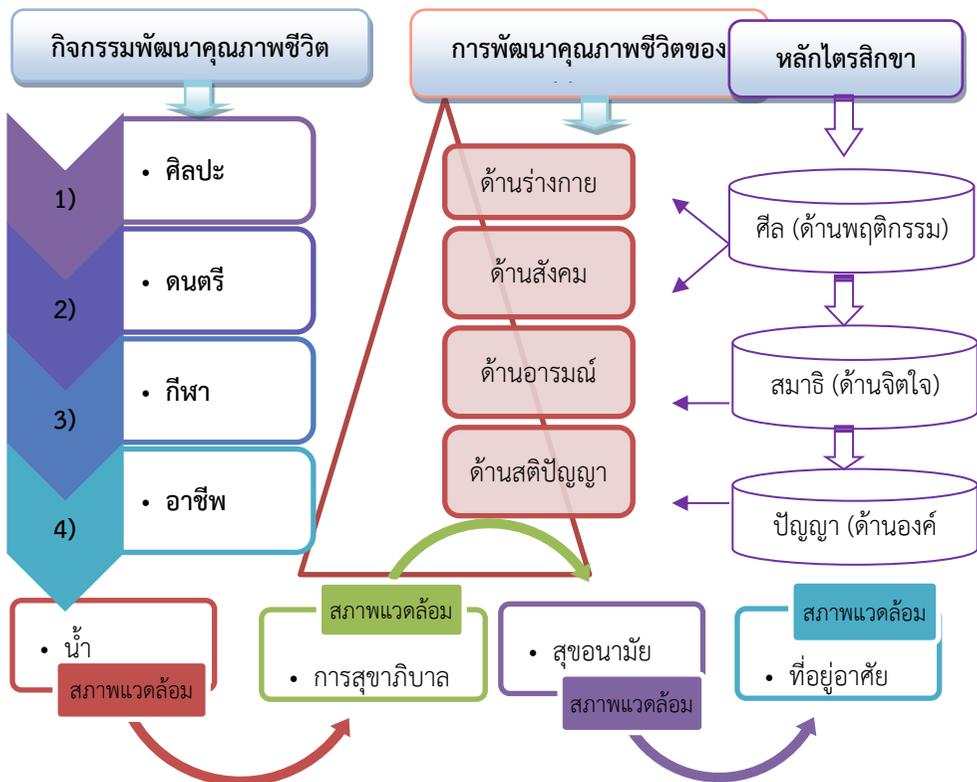
1. กิจกรรมส่งเสริมคุณภาพชีวิตผู้ต้องขัง เมื่อพิจารณาอิทธิพลทางตรงและทางอ้อมระหว่างตัวแปรในโมเดลพบว่า กิจกรรมส่งเสริมคุณภาพชีวิตผู้ต้องขัง กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำ ขนาดความสัมพันธ์เท่ากับ 0.83 แยกเป็นอิทธิพลทางตรง -0.05 เป็นอิทธิพลทางอ้อม 0.75 และเป็นอิทธิพลรวม 0.70 โดยที่อิทธิพลทางอ้อม และอิทธิพลรวมส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 หมายความว่า กิจกรรมส่งเสริมคุณภาพชีวิตผู้ต้องขัง ซึ่งประกอบด้วย ศิลปะ ดนตรี กีฬา อาชีพ ทำให้คุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังดีขึ้นโดยการอาศัยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาควบคู่กันไปด้วย นั่นก็คือมีทั้งการสร้างกิจกรรมทางสันตนาการและทางธรรมควบคู่กันไปด้วย สอดคล้องกับงานวิจัยของ ชัยวัฒน์ รัตนวงศ์ และคณะ (2555) ที่พบว่า กิจกรรมสิ่งแวดล้อมสร้างสรรค์เพื่อสร้างเสริมคุณภาพชีวิตกิจกรรมได้แก่

กิจกรรมให้ความรู้ด้านสุขอนามัย กิจกรรมออกกำลังกายเพื่อสุขภาพกิจกรรมธรรมบำบัด จิต กิจกรรมครอบครัวสัมพันธ์ กิจกรรมนันทนาการ กิจกรรมสังคมห่วงใยให้โอกาส กิจกรรมเตรียมความพร้อมกลับสู่สังคม กิจกรรมปรับภูมิทัศน์ในเรือนจำ และกิจกรรมรักษาสีงแวดล้อม เป็นกิจกรรมที่เกิดจากการระดมสมองในเชิงสร้างสรรค์ทำให้เกิดความเข้าใจในปัญหาค้นหาวิธีการแก้ปัญหาวางแผนร่วมกันและทำกิจกรรมตามแผนที่วางไว้ เป็นการ ทำงานร่วมกันเป็นขั้นเป็นตอน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่สร้างสรรค์ เป็นกิจกรรม ล้วนมาจากความต้องการของผู้ต้องขังสูงอายุ จึงมีความเหมาะสมและเป็นไปได้ในบริบท ของเรือนจำ

2. หลักไตรสิกขา เมื่อพิจารณาอิทธิพลทางตรงระหว่างตัวแปรในโมเดลพบว่า หลัก ไตรสิกขา กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำ ขนาดความสัมพันธ์เท่ากับ 0.93 แยกเป็นอิทธิพลทางตรง 0.93 และเป็นอิทธิพลรวม 0.93 โดยที่อิทธิพลทางตรง และ อิทธิพลรวมส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำ อย่างมีนัยสำคัญทาง สถิติที่ระดับ .01 หมายความว่า หลักไตรสิกขา ซึ่งประกอบด้วย ศีล (ด้านพฤติกรรม) สมาธิ (ด้านจิตใจ) ปัญญา (ด้านองค์ความรู้) ทำให้คุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังดีขึ้น อย่างแน่นอน สอดคล้องกับงานวิจัยของ วิฑิตทัศน์ นิพนธ์พิทยา (2562) ที่พบว่า การพัฒนาตนตามหลัก ไตรสิกขา ประกอบด้วย สีสสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขาส่งผลต่อทรัพยากรมนุษย์ในยุค ไทยแลนด์ 4.0 ของหน่วยบัญชาการทหารพัฒนาอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 โดย รูปแบบการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในยุคไทยแลนด์ 4.0 ของหน่วยบัญชาการทหารพัฒนา กองบัญชาการกองทัพไทย ต้องให้มีการปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมไตรสิกขา ประกอบด้วย การปฏิบัติตามหลักศีลสิกขา (มีวินัย) การปฏิบัติตามหลักจิตตสิกขา (ใจสะอาด) การปฏิบัติ ตามหลักปัญญาสิกขา (ฉลาดหลักแหลม) และสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระสมนึก ธีรพล โย (กลับน้อม) (2564) ที่พบว่า บูรณาการหลักไตรสิกขาเพื่อการพัฒนาบุคคลเพื่อให้เกิด สมรรถนะต้นแบบข้าราชการองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตามหลักการและหลักธรรม ดังนี้ 1) ศีล การฝึกฝนในด้านของความประพฤติหรือพฤติกรรมดี ประกอบด้วย รู้จักกฎ ระเบียบ บริหารเป็นธรรม และมีจิตสำนึก 2) สมาธิ การฝึกฝนในด้านของจิตใจหรือมีจิตใฝ่มั่นคง ประกอบด้วย มาตรฐานสากล วิสัยทัศน์ก้าวไกล มีใจมุ่งมั่น และ 3) ปัญญา การพัฒนาใน ด้านการเรียนรู้หรืออรรถความรู้ ประกอบด้วย เสริมสร้างความรู้ พัฒนาผู้นำ เพิ่มพูนทักษะ จากวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 สามารถอภิปรายผลได้ดังนี้ รูปแบบการบูรณาการหลัก พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขัง ประกอบด้วย การพัฒนาคุณภาพชีวิต 4 ด้าน คือ การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านร่างกาย การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้าน อารมณ์ การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านสังคม และการพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้าน สติปัญญา ซึ่งการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำดังกล่าวนำมาบูรณาการกับ

“หลักไตรสิกขา” 3 ด้านคือ 1) ศีล (ด้านพฤติกรรม) ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบทั้งกาย วาจา ใจ 2) สมาธิ (ด้านจิตใจ) ปฏิบัติตามหลักศาสนา ฝึกสมาธิ ฟังธรรม ไหว้พระ สวดมนต์ 3) ปัญญา (ด้านองค์ความรู้) แสวงหาความรู้ทั้งวิชาชีพ และวิชาชีพิต สอดคล้องกับงานวิจัยของ ภทรพร ยุทธาภรณ์พินิจ (2559) ที่พบว่า ผู้วิจัยและครูประจำชั้นต่างก็มีความเห็นสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกันว่า ผู้เรียนมีวินัยในตนเองเพิ่มมากขึ้น ทั้งวินัยในการปฏิบัติภารกิจในชีวิตประจำวัน วินัยในการรักษาศีล วินัยในเรื่องความตรงต่อเวลา วินัยในการรายงานตนเองอย่างซื่อสัตย์ และสอดคล้องกับงานวิจัยของ รุติทัศน์ นิพนธ์พิทยา (2564) ที่พบว่า รูปแบบการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในยุคไทยแลนด์ 4.0 ที่พึงประสงค์คือ ให้มีการปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมไตรสิกขา ประกอบด้วย การปฏิบัติตามหลักศีลสิกขา(มีวินัย) การปฏิบัติตามหลักจิตตสิกขา(ใจสะอาด) การปฏิบัติตามหลักปัญญาสิกขา(ฉลาดหลักแหลม)

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

ภาพที่ 1 แสดงการบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำจังหวัดนนทบุรี

จากภาพองค์ความรู้เกี่ยวกับการบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำจังหวัดนนทบุรี สามารถอธิบายความสัมพันธ์ได้ดังนี้

การพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำ ในการศึกษาครั้งนี้ทั้งหมด 4 ด้าน ดังนี้

1. การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านร่างกาย โดยการรับประทานอาหารที่สะอาด ถูกสุขลักษณะให้ผู้ต้องขังบริโภค การพัฒนาร่างกายของผู้ต้องขังให้มีความแข็งแรง สมส่วน เพื่อไม่มีโรคร้ายไข้เจ็บ ให้มีความสำคัญกับสุขภาพ การออกกำลังกายของผู้ต้องขังเสมอ การพบปะครอบครัวญาติมิตร การได้ติดต่อกับบุคคลภายนอก มีสถานที่ออกกำลังกาย สถานที่พักผ่อนหย่อนใจที่เหมาะสม

2. การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านอารมณ์ โดยการส่งเสริมสมาธิ การผ่อนคลาย ด้วยการฟังเพลง การพักผ่อนตามอัธยาศัย ส่งเสริมให้ผู้ต้องขังทำงานอดิเรกที่ชื่นชอบ มีการเข้าร่วมกิจกรรมสันทนาการ การสร้างเสริมสุขภาพจิตที่ดี ให้รู้จักควบคุมอารมณ์ และพัฒนาจิตใจด้วยการให้ทาน ส่งเสริมให้ผู้ต้องขังได้เข้าถึงสิทธิและสิทธิประโยชน์ที่ควรได้รับ ตามที่กฎหมายกำหนด การจัดให้ได้รับคำปรึกษาจากแพทย์ นักสังคม นักจิตวิทยา หน่วยงาน ผู้นำศาสนาหรือบุคคลที่ให้ความเคารพนับถือ

3. การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านสังคม โดย มุ่งเน้นให้มีการปฏิบัติตนโดยยึดหลักของกฎหมาย และคุณธรรม จริยธรรม ส่งเสริมให้ใช้เวลาว่างบำเพ็ญประโยชน์เพื่อชุมชน ให้ความร่วมมือกับสังคม ส่งเสริมการสร้างการยอมรับจากสังคม โดยการเข้าร่วมกิจกรรมกับสังคมบางโอกาส การจัดให้ผู้ต้องขังได้มีโอกาสพบปะกับครอบครัวแบบใกล้ชิดอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง การเปิดโอกาสให้สังคมภายนอกได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาผู้ต้องขังในทุกรูปแบบ

4. การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านสติปัญญา โดยการเพิ่มทักษะทางด้านความรู้ให้กับผู้ต้องขังโดยการอ่านหนังสือ จัดให้มีการฝึกอบรมเพิ่มพูนความรู้ด้านต่างๆ และฟังธรรมะอย่างสม่ำเสมอ ให้ดูทีวี วีดีทัศน์เพื่อฝึกการสังเกต และติดตามการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม การส่งเสริมให้ผู้ต้องขังได้เข้าถึงแหล่งการเรียนรู้ ข่าวสาร สารสนเทศ การส่งเสริมทัศนคติที่ดีต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม

การพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำนำมาบูรณาการกับ “หลักไตรสิกขา” ได้ดังนี้

1. ศีล (ด้านพฤติกรรม) การเห็นอกเห็นใจและให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ต้องขังคนอื่น ใช้ชีวิตที่ปลอดภัยไม่ไปเบียดเบียนผู้ต้องขังคนอื่นๆ เก็บกวาดหรือทำความสะอาดพื้นที่พักของตนเองอยู่เป็นประจำ ปฏิบัติตนอยู่ภายใต้กฎระเบียบของเรือนจำ ปฏิบัติตามหลักศาสนา

2. สมาธิ (ด้านจิตใจ) ฝึกฝนให้มองโลกในแง่บวก สร้างความร่าเริงเบิกบานใจให้กับตนเองและผู้อื่น ฝึกฝนตนเองให้มีความเข้มแข็ง เพียรพยายาม อุตทน เพื่อให้ได้รับการลดโทษ ฝึกฝน นั่งสมาธิเพื่ออบรมจิตใจให้สงบมั่นคงเป็นสมาธิ อบรมพัฒนาจิตใจผู้ต้องขังโดยใช้หลักศาสนา การเรียนสมาธิตามหลักสูตรต่าง ๆ ฟังธรรม ไหว้พระ สวดมนต์

3. ปัญญา (ด้านองค์ความรู้) ให้อภัยกับตนเองซึ่งเป็นผู้ที่ทำผิดพลาด และยกย่องสรรเสริญผู้ทำความดี ควบคุมสติเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นและแก้ไขโดยใช้หลักเหตุผล แสวงหาความรู้อยู่ประจำ แสวงหาโอกาสทางการศึกษาทั้งสายสามัญและวิชาชีพ บำบัดฟื้นฟูพัฒนาพฤติกรรมเสียด้วยใช้โปรแกรมหลักสูตรเฉพาะทาง

นอกจากนี้ยังมีปัจจัย 2 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำ ดังนี้ 1. กิจกรรมส่งเสริมคุณภาพชีวิตผู้ต้องขัง 4 ด้านคือ ศิลปะดนตรี กีฬา อาชีพ 2. สภาพแวดล้อมในเรือนจำ 4 ด้านคือ น้ำ การสุขาภิบาล สุขอนามัย ที่อยู่อาศัย

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

1. เรือนจำจังหวัดนนทบุรีควรปรับสภาพแวดล้อมในเรือนจำให้มีความสอดคล้องกับสภาพสังคมในปัจจุบันทั้งเรื่องน้ำ การสุขาภิบาล สุขอนามัย และที่อยู่อาศัย ภายใต้ข้อจำกัดที่ทางเรือนจำสามารถทำได้

2. เรือนจำจังหวัดนนทบุรีควรส่งเสริมกิจกรรมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ต้องขังเพิ่มขึ้นภายใต้มุมมองพัฒนาคนเพื่อให้กลับสู่สังคมอย่างภาคภูมิใจ

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1. เรือนจำจังหวัดนนทบุรีควรมีการกำหนดตำแหน่งของจุดจ่ายน้ำและการปรับปรุงการเข้าถึงจุดจ่ายน้ำสำหรับซักเสื้อผ้า

2. เรือนจำจังหวัดนนทบุรีควรมีการสร้างก๊อกน้ำในส้วมอย่างน้อย 1 ก๊อกสำหรับล้างมือทำความสะอาด

3. เรือนจำจังหวัดนนทบุรีควรมีการฝึกอบรมผู้ต้องขังและมีการควบคุมของเจ้าหน้าที่ด้านสาธารณสุขหรือผู้ที่มาจากหน่วยงานภายนอก

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของข้าราชการในเรือนจำของประเทศไทย เพื่อเป็นแนวทางในการให้กำลังใจและส่งเสริมคุณภาพชีวิตให้กับข้าราชการชั้น

2. ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับการติดตามผลของการปฏิบัติธรรมหรือการรับฟังธรรม เพื่อศึกษาว่าผู้ต้องขังมีพัฒนาพฤติกรรม และความคิดเห็นต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมหรือการดำเนินชีวิตหลังจากเรือนจำอย่างไร

เอกสารอ้างอิง

- ชัยวัฒน์ รัตนวงค์ และคณะ. (2555). การพัฒนากิจกรรมสิ่งแวดล้อมสร้างสรรค์เพื่อสร้างเสริมคุณภาพชีวิตผู้ต้องขังสูงอายุ: กรณีศึกษาเรือนจำจังหวัดอุดรธานี. *วารสารวิจัยสาธารณสุขศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 5(ฉบับพิเศษ), 95-102.
- ฐานเศรษฐกิจ. (2554). เปิดสถิติผู้ต้องขังเรือนจำไทยเกือบ 4 แสนรายล้นเกินกำลังเจ้าหน้าที่. สืบค้น 5 กุมภาพันธ์ 2565, จาก https://www.thansettakij.com/content/normal_news/452659.
- ฐิติทัศน์ นิพนธ์พิทยา. (2562). รูปแบบการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในยุคไทยแลนด์ 4.0 ของหน่วยบัญชาการทหารพัฒนา กองบัญชาการกองทัพไทย (วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระสมนึก ธีรปถโญ (กลับน้อม). (2564). โมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุการพัฒนาสมรรถนะต้นแบบข้าราชการองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในจังหวัดนนทบุรี (วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ภทรพร ยุทธาภรณ์พินิจ. (2559). การสังเคราะห์งานวิจัยเรื่อง การพัฒนาแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ตามแนวคิดของ ป.อ. ปยุตโต. *วารสารสังคมศาสตร์*, 5(2), 55-69.
- ภัทรวรรณ ทองใหญ่. (2561). *อาชีวศึกษาและทัศนวิทยา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- รณกรณ์ เอกฉันท. (2558). การพัฒนาตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตด้านสุขภาพของผู้ต้องขังในเรือนจำไทย. *วารสารวิชาการ Veridian E-Journal, Silpakorn University ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ*, 8(3), 297-298.
- เรือนจำจังหวัดนนทบุรี. (2564). *เกี่ยวกับเรือนจำ*. สืบค้น 5 กุมภาพันธ์ 2564, จาก http://www.correct.go.th/popnont/?page_id=30.